

РОЛЬ ПРОВІЗОРІЇВ У МАРКОВИДАВНИЦТВІ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОНЕТАРНОЇ СИСТЕМИ

С. Є. Орехова

(Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Донецька область)

У статті проаналізовано основні засади для вивчення державних знаків поштової оплати – провізорії, поштові марки та споріднені з ними поштові конверти, листівки та календарні штемпелі як символ державної ідентифікації.

Доведено, що ознаки поштової оплати держави є не тільки предметом збору та вивчення філателістами, але й об'єктом дослідження, що привертає увагу мистецтвознавців, істориків, що свідчить про міждисциплінарні методи дослідження.

Розкрито роль і функції знаків поштової оплати, правила їх формування і порядок вживання, методи і порядок опису, їх аналізу та інтерпретації, значення марок у період становлення державної монетарної системи з метою отримання й оцінки історичної та історико-культурної інформації.

Поштові марки являють собою політико-економічні документи, які віддзеркалюють соціальне, економічне життя держави та її розвиток. Вони є найбільш чутливим елементом монетарної і поштової системи, оскільки відображають зміни в тарифній політиці оплати поштових послуг на основі політичних та економічних коливань.

Реконструкція поштового обороту провізоріїв (1991–1995 рр.) україні необхідна для проведення досліджень із метою теоретичних і практичних вимірювань українського процесу видання знаків поштової оплати.

Детальний облік і каталогізація провізоріїв, які були в поштовому обігу в Україні, ускладнюється тим, що майже кожен із п'ятнадцять тисяч поштових відділень залишили власний фактичний матеріал у сфері переоцінки вартості поштових послуг для відправлення кореспонденції. Ця тема невичерпна. Вона є актуальною як в Україні, так і за її межами, принаймні ситуація введення провізоріїв характерна для всіх радянських республік, які утворили єдину поштову мережу СРСР, а також для дослідників з української діаспори.

Зацікавленість цим періодом дає безліч варіантів для формування власних колекцій, широкий простір для досліджень і власні спостереження. Ця тема спонукає до каталогізації підробок, тобто фальсифікатів повністю із надруками, які, на жаль, циркулюють на філателістичному ринку. Потрійний союз дослідників – науковців, філателістів і зв'язківців (останні володіють архівною справочиною документацією) – надасть змогу вирішити спірні питання в темі формування державної грошової системи періоду (1991–1995 рр.).

Ключові слова: провізорії, марковидавництво, поштові марки, надруки, франко-штемпелі.

S. Ye. Oriekhova. The role of provisional stamps in stamp-publishing in Ukraine the period of formation of the state monitor system

The article analyzes the main principles for the study of public postal marks – postal stamps, and related documents, postal envelopes, postcards and calendar stamps as a symbol of state identification.

© С. Є. Орехова, 2019

It is proved that signs of postal payment of the state are not only the subject of collecting and study by philatelists, it is also an object of research that attracts the attention of art critics, historians, indicating that interdisciplinary research methods.

To reveal the role and functions of postal charges, the rules for their formation and the manner of their use, the methods and procedure for their description, their analysis and interpretation, the significance of the marks in the period of formation of the state monetary system for the purpose of obtaining and evaluating historical, historical and cultural information.

Postage stamps represent political and economic documents, which in a typical way capture the socio-economic and cultural life of the state. They are the most sensitive element in the postal system, because they reflect changes in the tariff policy for payment of postal services on the basis of political and economic fluctuations.

Reconstruction of the postal circulation of provisional stamps (1991–1995) makes it extremely necessary for research with the aim of theoretical and practical measurements of the Ukrainian bookbinding.

The detailed accounting and cataloging of provisional stamps used in Ukraine is complicated at all because almost every fifteen thousand postal affiliates have left their own factual material in the field of re-pricing of the cost of postal services for sending correspondence. This topic is inexhaustible and will continue to be the subject of research both in Ukraine and abroad for a long time, at least it is typical of all Soviet republics that formed the united postal communication network of the USSR and, in 1991, were secured by millions of copies of postal payment symbols of the USSR. The interest in this period provides many options for the formation of their own collections, a wide space for research and their own observations (much of the correspondence was with both neighbors and with distant foreigners). Among the supply chain in the philatelic market there are fake counterfeits from the real ones. Envelopes with fake postings are a separate subject of research as philatelists, as well as for scholars who form the triple alliance of researchers in the topic – the formation of the state monetary system.

Key words: provisional stamps, stamp-publishing, postage stamps, prints, franc-stamps.

Постановка проблеми. Знаки поштової оплати (провізорії, марки, конверти, листівки) являють собою політико-економічні документи, які характерним способом фіксують соціальне-економічне та культурне життя держави. Вони є найчутливішим елементом у системі поштового зв'язку, тому що віддзеркалюють зміни в тарифній політиці оплати поштових послуг на підставі політичних та економічних коливань.

На нашу думку, реконструкція вживання в поштовому обігу провізоріїв (1991–1995 рр.) робить украй необхідним дослідження з метою вивчення теоретичних і практичних вимірів марководавничої спадщини України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичним підґрунтям, своєрідним тлом розвідки є колекції філателістів та їхні праці у спеціалізованій філателістичній літературі, а саме таких учених, як В. Могильний¹, Д. Міщенко², Є. Матвеев³, В. Чередниченко⁴, А. Штольберг⁵, Л. Князев⁶. Вивченню питань уведення до поштового обігу знаків поштової оплати присвячені філателістичні каталоги-довідники

¹ Могильний В. Загальна класифікація провізоріїв України 1992–1995 рр. *Український філателістичний вісник*. Київ, 1996. Ч 1; Ч 2.

² Міщенко Д. Провізорій – що це? *Пошта і філателія України*. Київ, 1997. № 3. С. 22–23.

³ Матвеев Е. Т. Україна в зеркале філателії. Луганск. Книжковий Світ. 2005. 432 с.

⁴ Чередниченко В. Колекція. *Пошта і філателія України*. Київ, 1998. № 1. С. 18–19.

⁵ Штольберг А. Провізорії пошти України – як приклад: Миколаїв. *Вісті СУФА*. 1994. № 28.

⁶ Князев Л. Пошта України 1991–1994 років: передмарковий період в кінці ХХ ст. *Галфілвісник*. 1996. № 5.

та каталоги колекційних матеріалів таких авторів, як В. Рейніш⁷, І. Гонцарюк, Д. Рипела⁸, Ф. Чучін⁹. Питання щодо запровадження і поширення поштових марок України широко висвітлені у науковому дослідженні С. Орехової з розвитку історії поштового зв'язку XIX – XXI ст. на території сучасної Донецької області¹⁰.

Зазначені дослідження, на нашу думку, є ґрунтовним матеріалом для аналізу й висвітлення основних граней філателії та становлення марковидавничої справи в межах дії державного поштового зв'язку в період перших років державотворення.

Мета статті визначена необхідністю розкрити роль провізоріїв у марковидавничій справі України (1992–1995 рр.) в період становлення державної монетарної системи, а також визначитись із термінологією та охарактеризувати класифікацію найпоширеніших видів провізоріїв, які застосовувалися в зазначений період у галузі поштового зв'язку.

Виклад основного матеріалу. Одним із понять, яке викликає багато непорозуміннь у філателістичних колах, є поняття «провізорій». Звертаючись до філателістичної літератури, побачмо, що слово «provisory» (з англ. мови) – умовний, тимчасовий. У 1923 р. уповноважений із філателії і бон Ф. Чучін зазначив, що термін «провізорій» закріпився за назвою поштових марок із надруком (або рукописною позначкою) їхньої нової вартості, які з'явилися в поштовому обігу на теренах Росії під час громадянської війни через політичні та економічні її наслідки¹¹. Стрімкий зріст тарифів і зміна влади призвели до появи локальних переоцінок і передрукування марок. Місцеві уряди видавали свої емісії, зазвичай передруковуючи поштові марки Російської імперії або виконуючи надруки нової ціни на таких марках. Центральною Радою Української Народної Республіки (ЦР УНР) до 1918 р. використовувались марки царської Росії, запаси яких були досить великими. Після обрання гетьмана Скоропадського на марки Росії почали наносити Державний герб України – тризуб святого Володимира. Централізовано це зробити в тих складних умовах було неможливо, тому надрук робили в губерніях самостійно. У березні 1918 р. ЦР УНР було введено до поштового обігу власні марки-шагівки (дрібно-номінальних купюр грошових знаків по 10, 20, 30, 40 і 50 шагів). Іноземна інтервенція та громадянська війна (1917–1923 рр.) сприяли різкому падінню цінності грошей. Часто переоцінка марок проводилася шляхом напису нової ціни (чорнилами або хімічним олівцем). Під час денікінської окупації України, особливо на її сході, зосереджувалися частини Збройних Сил Півдня Росії

⁷ Рейніш В. Каталог почтових провізорій Донецкой области (1991–1994). Донецк, 1996. 64 с.; його ж. Каталог почтовых провизориев востока Украины (Донецкая, Луганская и Харьковская области) 1991–1995 гг. Донецк, 2000. 125 с.

⁸ Гонцарюк І., Рипела Д. Каталог поштових марок (1918–2017). Братислава, 2017. 416 с.

⁹ Каталог почтовых марок и цельных вещей: Гражданская война в России (1917–1924 гг.) / под ред. Ф. Чучина. Москва, 1927. Вып 3. 132 с.

¹⁰ Орехова С. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області XIX – XXI ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – «Історія України». Донецьк, 2006. 21 с.

¹¹ Каталог почтовых марок и цельных вещей: Гражданская война в России (1917–1924 гг.) / под ред. Ф. Чучина. Москва, 1927. Вып 3. 132 с.

(далі – ЗСПР) – армії генерала О. Денікіна. Поштовим відомством ЗСПР випускались власні поштові марки під назвою «Единая Россия» за номіналами (5, 10, 15, 35, 70 коп.; 1, 2, 3, 5, 7, 10 руб.), які до поштового обігу були запроваджені в травні 1919 р. Окрім того, поштовим відомством ЗСПР використовувалися і марки-шагівки УНР. Номінали 35 та 70 коп. відповідали тарифам РРФР, встановленим у лютому 1918 р., за пересилання простої та рекомендованої письмової кореспонденції вагою до 15 грамів. У поштовому обігу денікінські марки – провізорії перебували до 1921 р.¹²

У зв'язку з грошовою реформою 1961 р. в СРСР були виготовлені нові поштові марки, але до 1 січня 1961 р. до поштових відділень їх доставити вчасно не змогли, а припинити пересилку поштової кореспонденції було неможливо, тому на марковані конверти (введені до 01.01.1961 р.) на місцях у поштових відділеннях проставляли відбиток штамп з текстом «с 1.1-1961 г.цена 4 к.»¹³.

Отже, за часів радянської філателії під терміном «провізорій» розуміють офіційні тимчасові знаки поштової оплати (марки), що випускаються урядами держав, місцевою владою. Класифікація марок у різні часи має такий вигляд:

– *допоміжні марки* – марки іншого призначення або іншої країни, що використовувались для франкування поштової кореспонденції (здебільшого такі марки мають надруки або рукописну позначку);

– *гербові та консульські марки* – марки, що використовувались для потреб пошти (до речі, і в незалежній Україні використовувались гербові марки на підставі Указу Президента України «Про гербовий збір» 1998 р.)¹⁴;

– *гроші-марки* – марки, які мали обіг і як гроші знаки поштової оплати (марки-шагівки УНР 1918 р.)¹⁵;

– *ощадні і контрольні марки* – непоштові марки, які використовувались для підтвердження заходів контролю за певними поштовими відправленнями або підтвердження певних пільг (контрольні марки непоштового характеру Російської імперії 1900 р.)¹⁶;

– *наліпки поштові* – маркоподібні видання місцевих поштових адміністрацій, поява котрих зумовлювалась обставинами економічного (інфляція) або політичного (зміна суспільного устрою) характеру.

Німецький колекціонер, автор багатьох філателістичних публікацій, А. Штольберг так трактує поняття «провізорій»: «Провізорії є поштовими знаками оплати, які випущені через тимчасову обмеженість марок місцевими або регіональними поштовими

¹² Орехова С., Грідіна І., Добров П. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області XIX – XXI ст. : монографія. Донецьк : ДонНУ 2013. С. 140–144.

¹³ Рейниш В. Каталог почтовых провизориев востока Украины (Донецкая, Луганская и Харьковская области) 1991–1995 гг. Донецк, 2000. С. 25.

¹⁴ Про гербовий збір : Закон України від 13 травня 1999 р. № 643-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 26. Ст. 215.

¹⁵ Орехова С. Ювілей поштових «марок-шагівок» Української Народної Республіки (особливості монетарної політики). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія* / за заг. ред. К. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2015. Вип. 10. С. 129–140.

¹⁶ Марка контрольная. *Филателистический словарь* / В. Граллерт, В. Грушке; сокр. пер. с нем. Ю. Соколова и Е. Сашенкова. Москва : Связь, 1977. С. 85.

установами, з дозволу головного управління, які продаються в поштових відділеннях і використовуються під час поштових розрахунків. Їх можна використовувати на окремих територіях або з дозволу також у цілій поштовій області. Провізорії виготовляють, як правило, у вигляді штампів-марок, але вони можуть бути також розрахунковими чеками, які віддруковані, гектографовані, виготовлені машинами, вручну або комп'ютера. Вони можуть бути з номіналом або без номіналу»¹⁷. Однак це надто вузьке означення терміна «провізорій», оскільки віднесено сюди тільки так звані наліпки поштової.

Стислу характеристику провізоріїв дає відомий український філателіст-дослідник В. Могильний: «Провізорії – це тимчасові емісії, що з'являються за надзвичайної ситуації, є попередниками регулярних видань»¹⁸. У своїй роботі дослідник подає спрощену класифікацію найпоширеніших в Україні поштових провізоріїв і використовує термін «перетарифікація» щодо франко-штемпелів і рукописних франко-позначок. Але наклеювання передруків відповідно до суми чинного поштового тарифу і є перетарифікацією повністок (повністки – поштові листи, листівки з наклеєними знаками поштової оплати, які погашені поштовими штемпелями, що свідчить про їхню достовірність)¹⁹, адже здебільшого офіційні передруки мали надрук не нового поштового тарифу, а доплату до попереднього, коли ж через стрімку інфляцію деякі їх номінали сягнули суми встановленого поштового тарифу.

Протягом 1990–1995 рр. тарифи змінювалися неодноразово. Наприклад, за період з 1990 р. до 1992 р. вартість пересилки поштової листівки в межах України збільшилась у 25 разів, простого листа – в 20 разів, а за наступні два роки тарифи зросли ще в 5 разів, що призвело до падіння обсягів послуг поштового зв'язку (таблиця 1, розроблено автором²⁰). Протягом 1990–1995 рр. загалом по державі обсяги письмової кореспонденції скоротилися в 2,5 рази, посилок – у 12,9 рази, грошових переказів – у 3,9 рази²¹.

Термін «перетарифікація» співвідноситься з терміном «емісія», якщо передумовою останнього є попередньо зазначений обсяг випуску цінних паперів, тобто наклад. Однак визначити наклади, мається на увазі попередньо, франко-штампів і рукописних франко-позначок, що застосовувались під час перетарифікації, було неможливо. Безумовно, зв'язківці орієнтувались на середньомісячний обсяг письмової вихідної кореспонденції (30% особиста та 70% юридична пошта), але аналізувати обсяги попередніх років (до 1991 р.) було некоректно, навіть у межах галузі. Тому наклади поштових марок із перетарифікацією виготовлялись із нагальних потреб для забез-

¹⁷ Штольберг А. Провізорії пошти України – як приклад: Миколаїв. *Вісті СУФА*. 1994. № 28.

¹⁸ Могильний В. Загальна класифікація провізоріїв України 1992 – 1995 рр. *Український філателістичний вісник*. Київ, 1996. Ч. 1. С. 15.

¹⁹ Левітас Й., Басюк В. Все про марки. Київ: Реклама, 1975. С. 135–136.

²⁰ Граничні тарифи на універсальні послуги поштового зв'язку. Пересилання поштових відправлень у межах України та СНД та інших іноземних держав. *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа «Тарифи» № 06/1-7, 1990–1994 рр. Арк. 1–40.

²¹ Підсумки роботи Обласного підприємства поштового зв'язку «Донецькпошта» 1990–1995 рр. *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа «Інформаційно-аналітичний бюлетень» 1990–1995 рр. Арк. 3.

Новітня доба

печення роботи поштового відділення на декаду, півмісяць (така ситуація тривала першу половину 1992 р., на початок 1993 р. аналіз річного обсягу був прогнозованим, але зміни тарифів тривали).

Таблиця 1

Тарифи на універсальні послуги поштового зв'язку України (1990–1994 рр.)

Вид відправлення	Дата запровадження тарифу, розмір оплати									
	1990	1992				1993				1994
	1.01	27.01	14.05	15.01	9.07	5.01	22.06	30.08	6.12	10.11
	коп.	коп.	коп.	коп.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.
Внутрішні:										
Листівка*:										
- звичайна	4	40	100	-	-	3	9	27	100	500
- рекомендована та доплатна	10	70	200	-	-	8	24	72	200	1500
Лист масою до 20 г.*:										
- звичайний,	5	50	100	-	-	3	9	27	100	500
- рекомендований та доплатний	10	100	200	-	-	9	24	72	200	1500
Бандероль масою до 20 г.*:										
звичайна,	10	110	110	-	-	7	28	70	200	2000**
рекомендована	15	150	150	-	-	15	60	150	400	4000
До країн СНД, ближнього зарубіжжя:										
Поштова листівка*:										
- звичайна	-	-	-	-	-	15	50	50	250	1500
- рекомендована	-	-	-	-	-	62	180	200	900	3000
Лист масою до 20 г.*:										
- звичайний,	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- рекомендований	-	-	-	-	-	70	200	200	1000	3000
Міжнародні:										
Листівка*:										
- звичайна	-	-	-	360	20	75	-	250	0,15 ***	0,15 ***
- рекомендована	-	-	-	760	60	115	-	400	0,7 ***	0,7 ***
Бандероль*:										
- звичайна, масою до 20 г.	-	-	-	480	-	-	-	425	0,25 ***	0,25 ***
- рекомендована, масою до 20 г.	-	-	-	880	-	-	-	575	0,8 ***	0,8 ***
Поштова листівка*:										
- звичайна	-	-	-	250	15	55	-	180	0,11 ***	0,11 ***
- рекомендована	-	-	-	650	55	95	-	250	0,15 ***	0,15 ***

Примітка: * – розмір сплати за всі види відправлень (подано для наземного транспорту); ** – вагою до 50 г.; *** – розмір оплати в доларах США. Оплата за пересилання розраховувалась у карбованцях з урахуванням долара США в карбованцях згідно з чинним курсом на день прийому

Сучасна польська філателістична енциклопедія трактує поняття «провізорій» так: «Провізорій – знаки поштові, що виконані з дозволу вищих адміністрацій і призначені для тимчасового використання до заміни їх постійними знаками, іноді термін вживання їх не обмежувався (тобто було дозволено застосування до повного використання випущених)»²². Розділяють провізорії: 1. випущені згідно з дозволом центральної пошти; 2. провізорії локальні, що випускались згідно з розпорядженням місцевих поштових адміністрацій. До перших належать такі:

- з погляду експлуатації – надруки нових номіналів у зв'язку зі зміною валюти, поштових тарифів;
- з погляду політичного – надруки нової назви країни, її символіки;
- з погляду недостатньої кількості знаків поштової оплати – марки не поштового призначення; розрізані навпіл поштові марки великих номіналів, що використовувались як половина номіналу; використання нетипових штемпелів для посвідчення поштової оплати.

До других можна віднести такі, що були випущені і мали обіг лише в межах окремих поштових осередків (або їхньої незначної групи) без дозволу центральної поштової адміністрації²³.

Звернувшись до вагомого у світі філателії німецького каталогу «Michel» (MICHEL-Briefmarken-Katalog – найбільший і найвідоміший каталог поштових марок у німецькомовних країнах і загалом Європі) німецькі локальні випуски зазначені таким поняттям – «під цим поняттям об'єднано місцеві поштові марки, маркоподібні наліпки та штемпелі з ознакою про оплату поштової послуги за пересилку. Що були дозволені центральними адміністраціями в окремі періоди часу і за деяких обставин (здебільшого пов'язаних із двома світовими війнами), за недостатності або відсутності державних марок як їх заміна чи як доповнення для обмеженого використання в місцевих та окружних поштових відомствах. Ці місцеві адміністрації, які ніколи не займалися власними емісіями, отримували дозвіл від уповноважених осіб лише у виняткових ситуаціях. Однак достовірність того чи іншого випуску не завжди можливо (а іноді й зовсім неможливо) точно документально підтвердити, як це прийнято щодо державних випусків поштових марок»²⁴. Під поняттям маркоподібні наліпки з ознакою оплати поштової послуги розуміють такі, що мають віддрукований на них поточний номінал поштового тарифу, який діє зараз.

Ще одним засобом підтвердження перетарифікації послуг є штемпелі, ідентичні маркоподібним наліпкам з ознакою оплати поштового тарифу (Geburenzettel), що проставлялися на поштовій кореспонденції у разі гострої необхідності. Здебільшого вони мали текст «тариф сплачено» (Geburbezahlen), з позначенням (а інколи і без нього) вартості поштової послуги (переважно вписано від руки).

²² Hampel Tadeusz. Encyklopedia filatelistyki. PWN. Warszawa, 1993. S. 459.

²³ Міщенко Д. Провізорій – що це? *Пошта і філателія України*. Київ, 1997. № 3. С. 23.

²⁴ Michel – Briefmarken-Katalog – Deutschland. Munchen, 1980. URL: <http://www.stampworld.com/ru/maps/Europe>.

Третім допоміжним заходом документування оплати поштових послуг за готівку є підтвердження такої оплати за допомогою інших службових поштових штемпелів чи рукописних позначок (інколи без позначення суми самої оплати) на поштових пересиланнях.

Отже, з погляду на термінологію класичної філателії поняття «провізорій» поширюється не тільки на ті поштові відправлення, «що наклеюється на конверт», але і на ті, «що відштамповані чи позначені від руки на конверті», тобто на повіністках. Дослідник Д. Міщенко формулює поняття провізорії так: «Провізорій – це тимчасова форма посвідчення оплати поштового збору, узгодження з приписами центральних або місцевих поштових адміністрацій, яка застосовується за надзвичайних обставин і є попередником регулярних державних емісій»²⁵.

Підставою для появи провізоріїв як масового явища у галузі поштового зв'язку в Україні були такі причини: по-перше, підвищення тарифів на всі поштові відправлення з 2 квітня 1991 р. (лист Міністерства зв'язку СРСР і Державного комітету цін СРСР від 15 березня 1991 р., преїскурант № 125-1989); по-друге, проголошення незалежності України з 24 серпня 1991 р.

З-поміж комплексу нагальних завдань незалежної держави на одне з чільних місць поряд із потребою мати власну валюту постав випуск державних поштових марок. Це було зумовлено одночасно кількома причинами, зокрема: переходом на самостійне розв'язання проблем поштового зв'язку, розширенням міжнародних поштових відносин, застосуванням поштових марок як знаків поштової оплати. Окрім прямого свого безпосереднього функційного значення, поштова марка має й символічне – відновлення історичної справедливості щодо української марки як атрибуту суверенної держави, як її своєрідної візитної картки, зрештою, як мініатюрної енциклопедії України. Марка є важливим пропагандистським чинником, засобом популяризації незалежної держави, національної культури, надбань науки, мистецтва тощо. Саме цими чинниками зумовлені теми, що лягли в основу сюжетів марок незалежної України. Перші поштові марки вже самостійної держави були запроваджені до поштового обігу 1 березня 1992 р. Ці поштові мініатюри були присвячені видатним подіям із літопису України, а саме «500 років українського козацтва» і «100-річчя першопоселення українців у Канаді», номінал кожної марки становив 15 коп., загальний наклад кожного сюжету – 2,5 млн одиниць. 16 травня 1992 р. до поштового обігу були запроваджені перші чотири стандартні марки з літерами, ще чотири марки цієї серії інших номіналів вийшли 17 червня того ж року. Малюнки цих марок були продовженням марководавничих традицій в Україні. Зокрема, на першому стандартному випуску було надруковано малюнок Г. Нарбути «Молода Україна» з поштових марок Української держави, виданих у 1918 р.²⁶ Усі ці поштові мініатюри були одноколірні, причому кожному номіналу (50 коп., 70 коп., 1 крб., 2 крб., 5 крб., 10 крб., 20 крб., 50 крб.) відповідав свій колір із текстом «Пошта України».

²⁵ Міщенко Д. Провізорій – що це? *Пошта і філателія України*. Київ, 1997. № 3. С. 23.

²⁶ Гонцарюк І., Рипела Д. Каталог поштових марок (1918–2017). Братислава, 2017. С. 7.

Економічна ситуація держави, а саме – гіперінфляція та підвищення тарифів на послуги поштового зв'язку – спонукали до випуску сотні мільйонів примірників стандартних марок, особливо великих номіналів. Наприклад, за період із травня 1992 р. до вересня 1993 р. загальний наклад стандартного випуску марок «Молода Україна» становив 278,4 млн од.²⁷ Серед представників Асоціації філателістів України та фахівців-зв'язківців ці марки отримали назву «Нарбутівки». Остаточо з поштового обігу вони були вилучені 1 грудня 2000 р. (згідно з Наказом УДППЗ «Укрпошти» № 390 від 28 листопада 2000 р.), а з 4 вересня 2001 р. отримали статус філателістичного матеріалу України²⁸. Незважаючи на те, що стандартні марки друкувалися мільйонними накладами, потреба в них у повному обсязі не задовольнялася, тому період 1992–1994 рр. у діяльності поштового зв'язку відзначився у філателістичному середовищі як період «маркового голоду».

Відповідно до розпорядження Державного комітету зв'язку України № 117 від 14 січня 1992 р., регіональними підприємствами поштового зв'язку (27 обласних поштових дирекцій, по кількості областей та виділених: Київ місто, Севастополь місто, АР Крим) неодноразово здійснювалася перетарифікація номінальної вартості поштових марок відповідно до змін тарифів на послуги²⁹. Через відсутність марок необхідного номіналу під час приймання міжнародних, простих і рекомендованих листів і бандеролей на їхніх оболонках проставляли відтиск штемпеля «ГР» – Тахе регіе «збір стягнуто») або такі позначки: «нова ціна», «доплата», «сбор взыскан», «доплатить», «переоцінено», «сплачено», з вказівкою розміру сплати за пересилання. На поштові відправлення, які пересилалися у межах України, наклеювалися марки відповідного номіналу або проставлялися відбитки маркувальних машин чи штемпелі із зазначенням нової ціни.

Під час приймання таких поштових відправлень використовувати фінансово-облікові документи встановленого зразка з метою встановлення єдиного порядку приймання різних видів платежів у підприємствах поштового зв'язку та контролю за повнотою їх оприбуткування: 1. квитанція форми 47 (сьогодні це – касовий чек системи автоматизованого робочого місця відділення зв'язку «АРМ ВЗ»³⁰); 2. касовий щоденник форми 130 – реєстратор отриманих грошових коштів в процесі надання послуг (сьогодні це – журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів, касової книги)³¹.

²⁷ Бехтір В. Каталог поштових марок України. Київ : Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта», 1997. С. 14.

²⁸ Щодо визначення роздрібних цін на поштові марки, які вилучені з обігу. Наказ УДППЗ «Укрпошта» № 390 від 28.11.2002 р». *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа № 06/6–5 «Нормативні документи з питань розвитку філателії». Арк. 1–4.

²⁹ Щодо здійснення надруків на стандартних поштових марках колишнього СРСР Наказ № 1975/21-04-18 Державний комітет зв'язку та інформатизації України. *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа № 06/6–5 «Нормативні документи з питань розвитку філателії». Арк. 10.

³⁰ Мороз В. Українська поштова служба: шляхом реформ. *Зв'язок*. 2001. № 5. С. 44–45.

³¹ Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 29 грудня 2017 р. № 148. *Офіційний вісник України*. 2018. № 10. Ст. 369. С. 49.

Варто зауважити, що в кожній області України застосувалися різні види провізоріїв, які мали свої характерні ознаки. Зумовлювалося це тим, що, незважаючи на затверджені форми для фіксації вартості послуг (провізоріїв), доплатних марок повсякчас бракувало через постійну зміну тарифів, тому міські та районні підприємства зв'язку застосовували всякі допоміжні форми штампування. За період 1992–1995 рр. тільки в Донецькій області (мережа поштового зв'язку області становила 10% від загальнодержавної) каталогізовано 157 різновидів провізоріїв. Перші провізорії 1992 р. ще мали символіку СРСР, з 1993 р. вони відображали державну символіку України (герб-тризуб, назва державної поштової установи – «пошта України», грошова одиниця «крб.»). Чимало провізоріїв мали довільну форму і розмір, деякі містили тільки цифри вартості (таблиця 2, розроблено автором). Таке становище пояснює застосування зв'язківцями великої кількості тимчасових локальних провізоріїв, які за своїм виглядом не тільки повторюють відомі аналоги у світі, а й мають власне, суто українське походження.

Таблиця 2

Зразки провізоріїв України (1992–1995 рр.)

умовно переоцінені повністки СРСР	
умовно переоцінені повністки України	
передруки марок СРСР (задумані як загальнодержавні, але такі, що підлягають під статус локальних)	
відбитки кліше маркувальних машин	

<p>ТР-наліпки, поштова марка СРСР з передруком українського номіналу (тризуб)</p>	
<p>спеціально виготовлені штемпелі (інколи виправлені від руки або модифіковані) іншого призначення (оплачено)</p>	

З 1994 р. на підставі Наказу Міністерства зв'язку України № 35 від 18 березня 1994 р. передбачалося вилучити з поштового обігу маркоподібні відтиски – провізорії. Однак ситуація з постачанням знаків поштової оплати залишалася складною, тому в областях маркоподібними відтисками для оформлення внутрішньообласного потоку письмової кореспонденції продовжували користуватися ще протягом 1994 та 1995 рр.

Отже, на підставі філателістичних досліджень, каталогізованих повністок, які пройшли повний цикл поштових операцій (прийом, відправка, доставка письмової кореспонденції), архівних матеріалів підприємства поштового зв'язку, найпоширеніші провізорії України (1992–1995 рр.) пропонуємо класифікувати так:

I. *Загальнодержавні провізорії*. Поштові видання: марки СРСР за їхнім номіналом; умовно переоцінені повністки СРСР; умовно переоцінені марки України; умовно переоцінені повністки України; передруки марок СРСР (задумані як загальнодержавні, але такі, що підлягають під статус локальних, випуски Києва і Львова); повністки Росії за їхнім номіналом.

II. Локальні провізорії (обласні підприємства поштового зв'язку).

1. Франко-штемпелі: відбитки кліше маркувальних машин; відбитки кліше поштово-касових апаратів; спеціально виготовлені машинні або ручні штемпелі з ознакою суми чинного поштового тарифу чи доплати до нього; службові поштові штемпелі, призначені для позначення оплати поштового збору (ТР, ЗВ, «Оплачено» та інші); відбитки різноманітних нумераторів; штемпелі-цифри; спеціально виготовлені штемпелі, куди сума поштового збору могла бути вписана від руки; службові поштові штемпелі (інколи виправлені від руки, або модифіковані) іншого призначення («РУС оплачено», «Доплатить» та інші); непоштові штемпелі («Погашено», «Союзпечать», «Переоцінено» та інші).

2. Франко-наліпки: маркоподібні видання, виготовлені, як правило, у вигляді штемпелів-марко за допомогою спеціально обладнаних машин або ручних штемпелів (макети для таких штемпелів-марок могли бути виготовлені за допомогою комп'ютерів або друкарських машинок); вигнуті відбитки кліше маркувальних машин (що узгоджується з чинними тоді поштовими правилами (ст. 61 загальної частини)³²; наліпки; ТР-наліпки; наліпки, виготовлені за допомогою телетайпних апаратів; квитки поштово-касових апаратів; квитанції ф. 1; 3; 47³³.

3. Марки: передруки марок СРСР; передруки марок України; умовно переоцінені марки СРСР; локальні маркові видання;

4. Рукописні франко-позначки (подекуди з посиланням на ф. № 47): на повістках; на марках України; на марках.

Отже, підсумовуючи наше дослідження, доцільно зазначити, що провізорії – це дійсні поштові місцеві знаки оплати, які тимчасово забезпечують фінансові операції з оплати послуг із листування, до моменту введення єдиних для всієї країни власних державних поштових марок. Філателістична колекція провізоріїв – це своєрідний документальний літопис незалежної держави Україна.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Детальний облік і каталогізація провізоріїв, що застосовувались в Україні в 1992–1995 рр., є справою складною взагалі, тому що практично кожна з п'ятнадцяти тисяч поштових філій залишила власний фактографічний матеріал у сфері перетарифікації вартості послуг поштового зв'язку з пересилки письмової кореспонденції. Ця тема невичерпна і ще довго буде залишатися предметом дослідження як в Україні, так і за її межами, принаймні вона характерна для всіх радянських республік, які формували єдину мережу поштового зв'язку СРСР і на 1991 р. були забезпечені мільйонними накладами знаків поштової оплати СРСР. Зацікавленість до зазначеного періоду надає безліч варіантів формування власної збірки, широкий простір для досліджень і власних спостережень (значна частина листування відбувалась як із ближнім, так

³² Почтовые правила: общая часть. Москва : Радио и связь, 1985. С. 58.

³³ Про затвердження Інструкції про порядок приймання платежів та контролю за повнотою їх оприбуткування : Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 29 листопада 1999 р. № 130. *Офіційний вісник України*. 1999. № 50. Ст. 2507. С. 462.

і з далеким зарубіжжям). Серед провізоріїв на філателістичному ринку трапляються фальшиві – підробки під справжні. Конверти з фальшивками, що пройшли пошту, є окремим предметом досліджень як філателістів, науковців, так і зв'язківців, які формують потрійний союз дослідників теми формування державної монетарної системи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бехтір В. Каталог поштових марок України. Київ : Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта», 1997. 176 с.
2. Гонцарюк І., Рипела Д. Каталог поштових марок (1918–2017). Братислава, 2017. 416 с.
3. German local issues. Michel-Briefmarken-Katalog – Deutschland. Munchen, 1980. URL: <http://www.stampworld.com/ru/maps/Europe>.
4. Державний комітет зв'язку та інформатизації України № 1975/21–04–18 «Щодо здійснення наддруків на стандартних поштових марках колишнього СРСР». *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа № 06/6–5 «Нормативні документи з питань розвитку філателії». Арк. 10.
5. Орехова С., Грідіна І., Добров П. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області ХІХ – ХХІ ст. : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 558 с.
6. Каталог почтовых марок и цельных вещей: Гражданская война в России (1917–1924 гг.) / под ред. Ф. Чучина. Москва, 1927. Вып. 3. 132 с.
7. Князев Л. Пошта України 1991–1994 років: передмарковий період в кінці ХХ ст. *Галфілівісник*. 1996. № 5.
8. Левітас Й., Басюк В. Все про марки. Київ : Реклама, 1975. 240 с.
9. Марка контрольная. *Филателистический словарь* / В. Граллерт, В. Грушке; сокр. пер. с нем. Ю. Соколова и Е. Сашенкова. Москва : Связь, 1977. 271 с.
10. Матвеев Е. Т. Украина в зеркале филателии. Луганск : Книжковий світ, 2005. 432 с.
11. Міщенко Д. Провізорій – що це? *Пошта і філателія України*. Київ, 1997. № 3. С. 22–23.
12. Могильний В. Загальна класифікація провізоріїв України 1992–1995 рр. *Український філателістичний вісник*. Київ, 1996. Ч. 1. 37 с.; Ч. 2. 38 с.
13. Мороз В. Українська поштова служба: шляхом реформ. *Зв'язок*. 2001. № 5. С. 44–45.
14. Орехова С. Історія розвитку поштового зв'язку у Донецькій області ХІХ – ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – «Історія України». Донецьк, 2006. 21 с.
15. Орехова С. Ювілей поштових «марок-шагівок» Української Народної Республіки (особливості монетарної політики). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія* / за заг. ред. К. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2015. Вип. 10. С. 129–140.
16. Підсумки роботи Обласного підприємства поштового зв'язку «Донецькпошта» 1990–1995 рр. *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа «Інформаційно-аналітичний бюлетень» 1990–1995. Арк. 3.

17. Почтовые правила: общая часть. Москва : Радио и связь, 1985. 128 с.
18. Про гербовий збір : Закон України від 13 травня 1999 р. № 643-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 26. Ст. 215.
19. Про затвердження Інструкції про порядок приймання платежів та контролю за повнотою їх оприбуткування : Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 29 листопада 1999 р. № 130. *Офіційний вісник України*. 1999. № 50. Ст. 2507. С. 462.
20. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 29 грудня 2017 р. № 148. *Офіційний вісник України*. 2018. № 10. Ст. 369. С. 49.
21. Рейниш В. Каталог почтовых провизориев востока Украины (Донецкая, Луганская и Харьковская области) 1991–1995 гг. Донецк, 2000. 125 с.
22. Рейниш В. Каталог почтовых провизорий Донецкой области (1991–1994). Донецк, 1996. 64 с.
23. Hampel Tadeusz. Encyklopedia filatelistyki. PWN. Warszawa, 1993. 679 с.
24. Чередниченко В. Колекція. *Пошта і філателія України*. Київ, 1998. № 1. С. 18–19.
25. Штольберг А. Провізорії пошти України – як приклад: Миколаїв. *Вісті СУФА*. 1994. № 28.
26. Щодо визначення роздрібних цін на поштові марки, які вилучені з обігу. Наказ УДППЗ «Укрпошта» № 390 від 28.11.2002 р». *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа № 06/6–5 «Нормативні документи з питань розвитку філателії». Арк. 1–4.
27. Щодо здійснення надруків на стандартних поштових марках колишнього СРСР. Наказ № 1975/21–04–18 Державний комітет зв'язку та інформатизації України. *Поточний архів Донецької дирекції УДППЗ «Укрпошта»*. Справа № 06/6–5 «Нормативні документи з питань розвитку філателії». Арк. 10.